

5. Ситников В. Л. Психодиагностические методы в практике клинических психологов : учебное пособие. — СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005. — 116 с.

6. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. — С. 193—197.

УДК 159. 942

А. Д. Терещук,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

ЕМОЦІЙНІ РОЗЛАДИ ЯК ОДНА З ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ АФЕКТИВНИХ СТАНІВ

Піддано аналізу проблему емоційних розладів та психологічних конфліктів, висвітлено основні причини та наслідки виникнення афективних проявів особистості.

Ключові слова: емоції, афект, афективні прояви.

Постановка проблеми. Відхилення в емоційному розвитку певним чином впливають на виникнення труднощів у поведінці дітей. У загальних рисах така поведінка характеризується неорганізованістю, агресивністю та примхливістю. Наголосимо, що така характеристика поведінки не завжди означає наявність психологічних відхилень. Ці реакції можуть мати тимчасовий характер. Скажімо, вони можуть бути пов'язані з неправильним вихованням дітей, можуть свідчити про незадовільний фізичний та психічний стан дитини. Разом з тим наявність у поведінці дітей таких реакцій свідчить про певні труднощі у психічному розвитку дітей. Ці труднощі хоч і є деякими відхиленнями від норми, але ще не є симптомами психічного захворювання. Проблеми дітей цієї категорії, що отримали назву «важких», дедалі частіше стають предметом обговорення. Такі діти відзначаються емоційною нестійкістю, збудливістю й афективністю. Це насамперед впливає на психологічну готовність дітей до навчання у школі, на поведінку та індивідуальний розвиток дітей (Л. С. Виготський, Л. А. Абрамян).

Численні психолого-педагогічні дані свідчать про те, що коли інтелектуальні й емоційні якості з тих або інших причин не розви-

ваються відповідно до психологічних особливостей у ранньому і дошкільному віці, згодом такі недоліки подолати досить нелегко. Раннє неблагополуччя афективних стосунків із близькими дорослими й однолітками або дефектність емоційного спілкування з оточенням створюють небезпеку порушення подальшого формування особистості. Розвиток емоційної сфери певним чином впливає на формування особистості, що, безумовно, виявляється у відхиленнях у поведінці.

Таким чином, негативні емоційні стани (гнів, страх, смуток тощо) і відповідні їм форми поведінки (агресивність, плаксивість), а також порушення загальних властивостей емоційної регуляції (ситуативність, вибірковість тощо) є основними ознаками емоційного порушення, які безпосередньо впливають на розвиток особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку О. М. Леонтьєва, емоції та почуття утворюють певний клас психічних процесів, які є специфічною психологічною діяльністю. Емоції становлять певну форму відображення дійсності. За їх допомогою відбувається психологічна регуляція поведінки людини. Вони можуть як сприяти організації та активації діяльності, так і призводити до її руйнування. Емоції тісно пов'язані з мотивами поведінки. Вони регулюють за допомогою емоційної корекції поведінку й сприяють реалізації її ціннісних настанов. Саме емоції розглядаються як особлива, «упереджена» форма відображення дійсності. Будучи складовою системи загальної інтегральної психічної регуляції поведінки, емоції водночас є досить автономною підсистемою власне емоційної регуляції поведінки [2].

У працях, присвячених психології емоцій, вказується, що умови й детермінанти, які визначають життя та діяльність людини, стають психологічно значущими й дієвими лише в тому випадку, якщо їм вдається проникнути у сферу емоційних відносин людини. Підкреслюється універсальна значущість емоцій у житті та вчинках людини. Розглядається розмаїття функцій, які виконують емоції. «Саме емоції, завдяки їхній психогенетичній орієнтації, реалізують перші зв'язки дитини з її соціальним середовищем і стають основою для формування намірів і розумової здатності» (А. Валлон, 1967, с. 120).

Емоції дитини розглядаються насамперед «як внутрішня система підкріплення, мотиви пізнання і діяльності, система ефективної селекції «корисних» з погляду генетичної програми розвитку стимулюючих ситуацій і форм поведінки наданому віковому етапі» [3].

Фундаментальна біологічна роль емоцій полягає в оцінюванні наявного гомеостатичного стану організму на основі домінуючої потреби за єдиною шкалою гедонічного диференціала. Залежно від результату цього оцінювання емоційна система модифікує поведінку в напрямі максимізації або мінімізації наявного стану та визначає тип поведінки.

Емоції пов'язані з продуктивністю діяльності складним способом (закон Йеркса—Додсона). До певної межі емоційно забарвлене бажання людини досягти високих результатів у діяльності підвищує продуктивність цієї діяльності. Далі настає критичний рівень, після якого надмірна емоційна напруженість заважає досягненню високих результатів, тобто продуктивність діяльності знижується. Однак іноді особистість у стресовій ситуації виявляє прозорість думки, швидкість і точність оцінювання ситуації, здатність приймати правильні рішення («мобілізуючий ефект стресу»). Позитивний ефект, який дає емоційний процес за певної оптимальної інтенсивності, може перейти у свою протилежність і дати негативний дезорганізуючий ефект за надмірного посилення емоційного порушення. Іноді один із двох протилежних ефектів прямо зумовлений іншим: підвищуючи активність в одному напрямку, емоція дезорганізує її в іншому.

Основний матеріал дослідження. У сучасній світовій психології існує ціла низка теорій, які розкривають причини, що призводять до емоційних розладів. Перша група теорій пов'язана насамперед із виникненням у суб'єкта негативних емоцій. Кожен інстинкт пов'язаний зі специфічним ефективним досвідом (інстинкт утечі — зі страхом, самоутвердження — з духовним злетом тощо). Емоції є регуляторами поведінки. Разом з тим слід зауважити, що негативні емоції, наприклад новонародженої дитини, виконують важливу біологічну функцію: крик дитини — це сигнал тривоги, повідомлення, що дана ситуація для неї несприятлива. Негативні емоції показують, що існує певний бар'єр між внутрішнім світом особистості і зовнішнім світом, тому й відбувається усвідомлення себе, своїх бажань, а також оточення.

Розвиток поглядів на вплив емоцій на поведінку людини характеризується виділенням аспекта емоційно-вольової регуляції діяльності, пов'язаної з вивченням індивідуально-стійких особливостей емоційної сфери суб'єкта. Ці особливості виражаються знаком, модальністю домінуючих емоцій і характеризують ставлення

людини до навколишньої дійсності. Виходячи з того, що в людини емоційна насиченість є вродженою, але впродовж життя розвивається потребою, деякі автори вважають, що виникнення емоцій пов'язано з потребою організму у функціонуванні його фізіологічних механізмів.

Ефективність емоційної регуляції людини спостерігається в екстремальній ситуації. У таких випадках емоції, крім звичайної регуляторної функції, повинні виконувати й додаткову, яка пов'язана з оцінюванням тих чинників, що загрожують особистості, перешкоджають або призводять до порушення її діяльності.

Динаміка розвитку емоційної регуляції поведінки пов'язана із формуванням вищих соціальних почуттів та виникненням нових форм психічної регуляції на основі афективно-когнітивної антиципації. При цьому на зміну імпульсивності й мимовільності приходять стабільні емоційні ставлення — почуття, які визначають систему моральних, естетичних та інших цінностей особистості, які детермінуються її досвідом, засвоєнням соціальних норм і правил у процесі чуттєво-предметної діяльності.

Якщо емоційна регуляція є слабкою і недостатньою для оволодіння ситуацією, то в суб'єкта виникає негативна емоція великої інтенсивності, що призводить до дезорганізації поведінки і часто є причиною виникнення психічного захворювання.

Надлишок негативних емоцій, як правило, тягне за собою виникнення відхилень у поведінці людини. А це сприяє появі патологічних характеристик індивідуального розвитку.

Представники теорії другого напряму намагаються знайти причину емоційних розладів у фізіології людини, зокрема в роботі головного мозку, центральної та периферичної нервової системи. Емоційні розлади поведінки є наслідком одночасного розходження нейронів активності мозку, що викликається певними причинами. По суті, емоційні розлади мають фізіологічне походження. Емоції можуть організувати і дезорганізувати поведінку, залежно від їх тенденцій підтримувати чи підсилювати початковий стимулюючий вплив на організм. Таким чином, емоційне порушення є вродженою реакцією людини і подолати її здатне лише спеціальне навчання.

Означені підходи, попри те, що вони викликають значний інтерес, не залишають місце для особистості людини, її активності та не враховують вибірковості людини до різноманітних емоційних подразників.

Подолати ці недоліки намагаються представники третього напрямку, які вважають, що емоційні реакції, зокрема розлади, насамперед залежать від емоційної стійкості особистості.

Розглядаючи цей підхід, слід відмітити, що вся специфіка особистості людини, а саме емоційна стійкість, виводиться лише із фізіологічних особливостей людини. Стресогенні чинники до певної міри наявні в процесах культури, в житті суспільства. Людина перебуває між двома полюсами. З одного боку, вона живе з іншими людьми і повинна підпорядковувати свою поведінку певним соціальним нормам і правилам. З іншого боку, їй необхідно проявити свою індивідуальність. Ця суперечність часто є причиною виникнення емоційного конфлікту.

Психологічний конфлікт також виступає як несприятлива для людини ситуація, в якій на індивіда одночасно діють протилежно спрямовані сили однакової величини. Відповідно виділяють три типи конфліктної ситуації: 1) людина перебуває між двома позитивними валентностями; 2) між двома негативними; 3) між позитивною і негативною.

Неможливість розв'язання конфлікту призводить до накопичення несприятливих дій із подальшим проявом стану декомпенсації і, як правило, супроводиться розладом емоційної рівноваги. Тобто всі причини емоційних розладів зводяться до середовища, яке оточує людину, до емоційно несприятливих ситуацій.

Ця точка зору піддається гострій, але справедливій критиці. Адже з напруженням, стресом людина стикається постійно в повсякденному житті. Але в одному випадку суб'єкт із ним справляється, тобто емоції регулюють поведінку, і людина, адекватно відображаючи дійсність, відповідно реагує на неї. В іншому випадку їй не вистачає сил, психофізіологічних і соціально-психологічних механізмів. Це призводить до дезадаптації поведінки. В поведінці проявляється неспокій, загальмованість, мовчазність тощо.

Отже, людина постійно піддається різним стресогенним діям. Одна й та сама ситуація у разі непередбаченості чи несподіваності викликає в однієї людини афект, а в іншій — порушується психологічна діяльність. Виникає запитання: які чинники призводять до виникнення у людей афектів? Насамперед сюди відносять комплекс вроджених властивостей нервової системи — тип ВНД. Так, І. П. Павлов в екстремальних умовах визначив пряму залежність виникнення хворобливого стану у вищій нервовій системі від її типу. «Що ж стосується слабкого типу, — писав він, — то тут дуже

легко різними способами зробити тварин ненормальними». Звідси випливає висновок, що тип вищої нервової діяльності й короткочасний функціональний психофізіологічний стан сприяють розвитку афективних реакцій в умовах стресогенних ситуацій.

Деякі люди в однакових стресогенних умовах можуть набувати різного стану. Це пояснюється різною емоційною чутливістю до емоціогенних подразників та наявністю емоційної стійкості. Емоційна стійкість, з точки зору фізіологічного напрямку, це різні рівні стійкості, які об'єднуються особливостями нервової системи загалом. Емоційна стійкість залежить від урівноваженості нервових процесів.

Отже, зміна поведінки людини, її мови і спрямованості її мислення залежать від впливу на неї емоційної тривожності. Тривожність може виявлятися як риса особистості. Щоб вона сформувалась, особистість має нагромадити достатній багаж невдач і неадекватних способів подолання стану тривоги. Саме тому для профілактики невротичних порушень, формування тривожного типу розвитку особистості необхідно допомагати дітям знаходити адекватні, ефективні способи, за допомогою яких вони могли б подолати хвилювання, непевність та інші прояви тривожності та емоційної нестійкості.

За високого рівня емоційної напруженості поведінка значною мірою характеризується скутістю постави та рухів, пасивністю, уповільненим перебігом психічних процесів, загальним м'язовим напруженням або підвищеною метушливістю, нестриманістю у спілкуванні. Спостерігається загальна тенденція до зниження стійкості психічних процесів, що може проявлятися у «блокаді» розумової діяльності. Якщо доросла людина може різними прийомами релаксації знизити рівень напруженості, то дитина, не володіючи останніми, потрапляє під владу емоційної напруженості, й вона впливає на всі психічні процеси.

Досліджуючи природу важкої поведінки, найчастіше відмічають труднощі в емоційній сфері. Справді, вельми часто доводиться спостерігати, як на тлі негативних емоцій дитини проявляються тимчасові або стійкі труднощі. Відхилення в поведінці дитини свідчать про порушення емоційного благополуччя. В основі емоційного неблагополуччя лежать три класи причин:

- конституціональні особливості дитини;
- особливості відносин із соціальним оточенням;
- причини психологічного порядку.

До конституціональних особливостей належать тип нервової системи, біотонус та соматичні ознаки. Так, переважання в дитини процесів збудження над процесами гальмування призводить до розвитку в неї некерованих емоцій. Слабкий тип нервової системи може сприяти розвитку надмірної вразливості дитини.

Особливості взаємин дитини з людьми, що її оточують, багато в чому визначають силу та зміст її емоційного прояву. Дитина дуже швидко засвоює систему відносин у тій сфері, в якій вона перебуває.

Численні дослідження свідчать про шкідливість закріплення в дітей негативних емоційних станів, що впливають на їхню поведінку та зміни настрою. У дітей із піднесеним, ейфоричним настроєм переважають імпульсивність і психомоторна розгальмованість, які можуть маскуватися під дитячу безпосередність і життєрадісність. Такі діти важко приймають вимоги інших, не дотримуючись прийнятих у школі правил поведінки, не хвилюються з приводу негативних емоцій, швидко забувають власні обіцянки. Для дітей зі зниженим тлом настрою характерна схильність до боязкості та переживання страху. При цьому сповільнюється формування ініціативності, самостійності. У цих дітей переважають ігрові інтереси, але таким дітям нелегко вступити в контакт. Вони важко переживають свою несамостійність у навчанні, дуже важко звикають до колективу.

У випадках довготривалої, безперервної конфліктної ситуації або частого їх повторення негативні емоційні збудження можуть перейти у форму застійного стаціонарного збудження і зберігатися навіть після закінчення конфліктної ситуації. Стійке емоційне неблагополуччя, що виникає внаслідок цього, сприяє формуванню нестійкої самооцінки і проявляється у виникненні спочатку ситуативного, а потім індивідуального переживання. Такі діти гостро реагують на думку оточення про себе. Тривожність таких дітей постійно проявляється в нерішучості поведінки, що класифікується як прояв неврозу в дитячому віці. Існують три групи чинників невротизації дітей.

1. Батьки у взаєминах з дітьми мимоволі певним чином компенсують багато з невідрадагованих відчуттів та переживань і несвідомо проєктують власні проблеми на дітей.

2. Батьки не розуміють і не усвідомлюють своєрідності особистісного розвитку дітей: їхні потреби й очікування не відповідають можливостям і потребам дітей.

3. Батьки афективно виявляють своє невдоволення, тривогу, роздратування, страх, занепокоєння у стосунках з дітьми або гіперопіка є недостатньою емоційною чуйністю.

Чинники невротизації особливо впливають на дітей емоційних, імпульсивних, які вирізняються внутрішньою нестійкістю, схильністю до хвилювання, незахищеності, з вираженим відчуттям «Я».

Високий рівень тривожності призводить до зниження ефективності будь-якої діяльності й супроводиться неадекватною поведінкою.

Явища емоційної напруженості супроводяться афективними проявами. Причиною афективних реакцій можуть бути невідповідність оцінки дорослого самооцінці дитини, сприйняття ситуації як важкої, конфліктної та водночас невирішеної, труднощі в будь-якій діяльності, ситуації випадкової небезпеки. Афективні прояви різко змінюють стан внутрішніх органів, м'язової діяльності та перебіг психічних процесів. У дитини різко знижується здатність до осмислення навколишнього становища та контролю над своїми вчинками. У результаті повторення подібних обставин, що викликають негативні емоції, відбувається закріплення зв'язку між певною групою подразників і відповідними їм емоційними реакціями. Навіть вербальне згадування про певні обставини викликає афективні прояви.

Висновки. Під час пошуків причин виникнення труднощів у поведінці дітей ми переконалися, що більшість із них пов'язана з емоційною сферою. Емоційні розлади є основою психологічних труднощів, які призводять до виникнення афективних станів, сприяють закріпленню негативних форм поведінки і впливають на індивідуальний розвиток особистості. Невеликий досвід дітей, зокрема й негативний, нерозуміння ними причинно-наслідкових зв'язків між явищами дійсності, своє, несхоже на доросле, бачення світу — урахування всіх цих особливостей дасть можливість зовсім по-новому поглянути на проблему ситуацій, які призводять до емоційних розладів.

Подвергнута анализу проблема эмоциональных отклонений и психологических конфликтов, освещены основные причины и последствия возникновения аффективных проявлений личности.

Ключевые слова: эмоции, аффект, аффективные проявления.

The author examines the problem of emotional disorders and psychological conflicts, highlights the main causes and consequences of affective manifestations of personality.

Key words: emotions, affect, affect's manifestations.

Література

1. *Выготский Л. С* Проблема эмоций. // Вопросы психологии — 1958. — № 3. - С. 22-31.
2. *Леонтьев А. М.* Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1971.
3. *Holt R. K, Klein G. S.* Drive or wish? A reconsideration of the psychoanalytic theory of motivation / M.M. Gill, P.S. Holzman (Eds.) Psychology versus metapsychology Psychoanalytic essays in memory of George S. Юеіп. // Psychological Issues, 1976. - Vol. 9. - № 4. - P. 158-197.

УДК 159.922.761 + 376.2

О. В. Романенко,

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ ПРОГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Статтю присвячено вивченню операціонального складу прогностичної діяльності у дітей із церебральним паралічем. Розглядаються особливості психічного розвитку хворих дітей, що впливають на формування антиципації. Результати дослідження визначають необхідність застосування відповідних психокорекційних впливів.

Ключові слова: діти з церебральним паралічем, прогностична діяльність, антиципація, психокорекція.

Необхідність удосконалення системи психосоціальної реабілітації дітей із церебральним паралічем зумовлює пошук шляхів стимулювання їх особистісної та пізнавальної активності (С. М. Зінченко, І. І. Мамайчук, О. М. Мастюкова, А. М. Панов, Є. П. Постовойтов, І. А. Смірнова, А. В. Тюрін, О. В. Узун, С. В. Фаткулаєва, Л. О Ханзерук, Л. М. Шипіцина та ін.) [3]. У зв'язку з цим актуалізується проблема дослідження прогностичної діяльності (антиципації) у цієї категорії дітей, яка виступає інтегративним показником психічної активності суб'єкта. Вивчення механізмів і особливостей прояву антиципації дасть змогу визначити засоби впливу на її формування під час різних видів пізнавальної діяльності цих дітей.

Антиципація є формою випереджального відображення дійсності та становить фундаментальну якість психіки, що виявляється на різних рівнях відображення (сенсорному, мислительному мовленевому тощо) в структурі різних психічних функцій (адаптивної,